

Depremi Çocuklar Üzerindeki Etkileri

Derleme Makale / Review Article

 Neriman ARAL, Ankara Üniversitesi

Öz

Çocuklar bir toplumda en savunmasız durumda olan, korunması ve kollanması gereken bir varlık olarak ifade edilebilir. Çocuklar algılayamadıkları ve anlayamadıkları olaylar karşısında farklı tepkiler ve reaksiyonlar verebilmekte, günlük rutinleri bozulmakta ve bu durum onların psikolojik açıdan yara almalarıyla sonuçlanabilmektedir. Çocukların afetler sırasında yaşamış oldukları problemler, sadece o anda da kalmamakta, aynı zamanda travma sonrası stres bozukluğu gibi problemler yaşamalarına da yol açmaktadır. Durumun bu yönde olması ise müdahalede bulunmayı gerektirmektedir. Ancak müdahalede bulunmadan önce çocukların gelişim dönemlerine göre afet olgusunu nasıl değerlendirdiklerinin ele alınması, yapılacak müdahalenin şekillenmesi açısından da oldukça önemli olacaktır. Bu kapsamda çalışmada, 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan doğal bir afet olan deprem özelinde çocukların afet karşısındaki tutumlarının ele alınarak incelenmesi ve yapılması gerekenler hakkında farkındalık oluşturulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Deprem,
travma,
çocuk,
stres,
psikososyal müdahale.

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi: 19.05.2023
Kabul Tarihi: 14.06.2023
E-Yayın Tarihi:08.07.2023

The Effect Of The Earthquake On Children

Abstract

Children can be expressed as the most vulnerable being in a society, which should be protected and protected. Children can give different reactions and reactions to events that they cannot perceive or understand, their daily routines are disrupted, and this may result in psychological injuries to them. The problems experienced by children during disasters do not only remain in the moment, but also cause them to experience problems such as post-traumatic stress disorder. This situation requires intervention. However, before the intervention is made, it will be very important to consider how children evaluate the phenomenon of disaster according to their developmental period, in terms of shaping the intervention to be made. In this context, in this study, it is aimed to examine the attitudes of children towards disaster and to raise awareness about what needs to be done, especially the earthquake, which was a natural disaster on February 6, 2023.

Keywords

Earthquake,
trauma,
child,
stress,
psychosocial intervention.

Articl Info

Received: 05.19.2023
Accepted: 06.14.2023
Online Published:07.08.2023

Atf (How to cite)

Aral, N. (2023). Depremi Çocuklar Üzerindeki Etkileri, Çocuk ve Gelişim Dergisi, 6 (11), 93-105.

Sorumlu Yazar: Neriman Aral, aralneriman@gmail.com

Giriş

İnsanların güvenlik duygusunu yok eden önemli durumlardan biri olarak ele alınabilecek afet, Türk Dil Kurumu (2023) sözlüğünde, “çeşitli doğa olaylarının neden olduğu yıkım” olarak tanımlanmaktadır. Türk Dil Kurumu’nun afet tanımının dışında, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı- AFAD (2023) tarafından “toplumun tamamı ya da belirli bir kesimi için büyük kayıplara neden olan, toplumdaki bireylerin baş etme kapasitelerini aşan durum” olarak tanımlanmaktadır. Afet nasıl tanımlanırsa tanımlansın, toplum üzerinde önemli etkilerde bulunmaktadır. Afet türleri içinde yer alan özel bir anlama sahip olan deprem de çok önemli bir doğa olayı olarak nitelendirilmektedir.

Depremi diğer afet çeşitlerinden ayıran en önemli farklılık, beklenmedik bir zamanda ortaya çıkması ve büyük yıkımlara yol açmasıdır. Üstelik deprem sadece anlık bir olay olarak da ortaya çıkmamaktadır. (Sabuncuoğlu, Çevikaslan ve Berkem, 2003). Deprem, özellikle bazı bölgelerde hayatın bir gerçeği olarak ele alınmaktadır. Nitekim Türkiye’de nüfusun %98’i deprem açısından riskli bölgede yaşamaktadır. Bu durum depremle her an karşılaşabileceğini göstermektedir. Ancak durum her ne kadar bu yönde olsa da, insanların deprem anında bu duruma hazırlıklı olmadığı da bilinmektedir (Koçan ve Sürün, 2020).

Depremi bireyler üzerindeki etkisini arttıran birtakım stresörler de bulunmaktadır. İnsanların en fazla güvenmiş oldukları evlerinin yıkılması, ailesinden ya da yakınlarından kayıplar yaşamaları, herhangi bir kayıp yaşamamalarına rağmen buldukları bölgede yaşananlara şahit olunması ya da deprem bölgesinde yaşamamasına rağmen televizyon radyo gibi iletişim araçları aracılığıyla depreme ait bilgileri edinmesi deprem sonrasında problemlerin yaşanmasına ve ağırlaşmasına neden olabilmekte, travmaya kadar giden yolu da açmış olmaktadır (İşmen, 2001). Bu durumlar her yaş ve kesimden bireyi etkilemektedir. Hatta depremi direk olarak yaşamamış olan kişiler bile bu süreçten etkilenmekte, televizyon ve günümüzde sosyal medyadan izlemiş olduklarının etkisi altında kalmakta ve uyku bozuklukları, stres, depresyon gibi belirtileri yaşayabilmektedir (Kazan, 2021). Dahası depremde yaşananlar birtakım amaçlara hizmet edecek şekilde de ele alınabilmektedir. Özellikle bu kapsamda medya organları kendi satış trendini arttırmak ya da kendilerine sadık izleyici/dinleyici kitlesi yaratabilmek amacıyla deprem görüntülerini herhangi bir sansüre ya da incelemeye tabi tutmadan da kullanabilmektedir. Bu etkiyi sağlayabilmek için çocukların ve depremedelerin fotoğrafları kullanılarak toplumda bir ajitasyon yaratılmaya çalışılmaktadır (Vural vd., 2022). Bu tip durumlar ise depremi yaşayan kişilere ve özellikle çocuklara yönelik bir duygusal istismarla; deprem olgusunu direk yaşamayan çocuklar ve yetişkinler için ise psikolojik yönde etkilenmeyle sonuçlanabilmektedir. Özellikle çocuklar bu kapsamda daha fazla oranda risk altında kalabilmektedir. Bu nedenle aşağıda ilk olarak depremden sonra bireylerde ve çocuklarda ortaya çıkan tepkiler ile bu tepkileri etkileyen etmenler ele alınmış, daha sonra depremin çocuklar üzerindeki etkileri gelişim dönemlerine göre irdelenmiş, depremden sonra çocuklara yönelik yapılabilecekler ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Deprem Sonrası Çocuklarda Görülen Tepkiler

Genel olarak depremden sonra bireylerde ortaya çıkabilecek psikolojik tepkiler birtakım aşamalardan oluşmaktadır (Özkan ve Çetinkaya ve Kutun, 2021).

İlk tepki, **psikolojik şok** süreci olarak değerlendirilebilir. Psikolojik şok, depremden sonra görülen 24 saate kadar devam edebilen, odaklanamama, fizyolojik tepkilerin görülmesi, unutkanlığın gelişmesi, halüsinasyonlar görme ya da katılaşma gibi tepkilerin ortaya çıkmasıdır (Kukuoğlu, 2018). İkinci tepki ise tepki süreci olarak ifade edilebilir. Tepki süreci, şokun atlatılmasından iki ya da altı gün sonra ortaya çıkabilen, bireylerin sinirli oldukları, etrafına ve kendilerine güvensizlik yaşadıkları, kaygıların ve korkuların yoğun oranda görüldüğü süreç olarak ifade edilebilir (Özkan ve Çetinkaya Kutun, 2021). Üçüncü süreç ise olayların farkına varıldığı, neler olduğunun bilinmek istenmediği, **yas sürecinin başladığı** dönemdir. Bu süreçte de duygusal ve davranışsal tepkiler yoğun oranda gözlenebilmektedir (Kukuoğlu, 2018; Özcan ve Çetinkaya Kutun, 2021). Dördüncü ve son süreç ise **iyileşme süreci** olarak ele alınmaktadır. Bu süreçte olayın kabul edildiği, günlük aktivitelere dönüldüğü, direncin azaldığı, sakinliğin ve iyilik halinin olduğu süreçtir (Kukuoğlu, 2018).

Yukarıda açıklanan bu tepkiler her bireyde görülebilen tepkiler olarak değerlendirilebilir. Ancak çocuklar bilişsel gelişimlerinin olgunlaşmamışlığına paralel olarak bu tepkileri daha yoğun ya da farklı şekillerde yaşayabilmektedir. Çocukların göstereceği tepkiler gelişimsel alanında mevcut potansiyeline göre değişse de, yaşamış olduğu olayları algılaması ve anlam verebilmesi oldukça zordur. Nitekim deprem gibi, yakınlarını kaybettiği, evini ve oyuncaklarını, oyun alanlarını kaybettiği ortamda çocuğun yaşayacağı temel tepkinin yas sürecine benzer şekilde gerçekleşebileceği ifade edilebilir. Yas ise, en genel anlamda bireyin kaybettiklerine yönelik ortaya çıkan duygusal ve davranışsal tepkiler olarak ele alınabilir (Ürer, 2017).

Çocuklarda yas sürecinde genellikle duygusal ve davranışsal tepkiler ortaya çıkabilmektedir. Çocuk her şeyden önce yaşadıklarına inanmamakta, inkar yolunu seçmekte, günlük etkinliklerine devam etmek istemektedir. Ancak aynı zamanda bu durum sonucunda, pişmanlık duyabilmekte ve depresyon ya da anksiyete belirtileri göstermektedirler. Tüm bu belirtilere ek olarak yaşça daha küçük davranma, sosyal anlamda yalnız kalmak isteme ve etkinliklerden akranlarından kaçma, sürekli geçmişteki güzel günlere yönelik hayaller kurma, gelecekte endişe duyma, kişilik değişiklikleri gibi problemlerle davranışlar sergilemektedir (Ergün, 2005). Deprem de benzer bir yas süreci olarak düşünülebilir. Nitekim depremden sonra da çocuklarda birtakım duygusal ve davranışsal problemler görülebilmektedir (Erkan, 2010).

Deprem Sonrası Çocukların Tepkilerini Etkileyen Etmenler

Deprem, çocukların yas sürecini yaşamalarında önemli bir durum olarak ele alınabilir. Deprem sonrasında, çocuklar gelişim alanlarının henüz tam olarak olgunlaşmamasına bağlı olarak depremden en fazla etkilenen grubu oluşturmaktadır. Çocukların depremden etkilenme derecesi gelişimsel dönemlerine bağlı olmakla birlikte bazı etkenlerden de etkilenmektedir. Bu etkenlerin ne olduğu ve çocuklar üzerindeki etkilerine aşağıda yer verilmiştir.

Ailenin Tepkileri

Çocuk için ebeveyni her şeyin üstesinden gelebilen, yenilmez ve sarsılmaz bir karakteri temsil etmektedir. Ne olursa olsun çocuk ebeveynini dimdik ayakta görmek istemektedir. Ancak deprem gibi bir olguda ebeveyn kaygı ve endişe duymakta, çocuğun yaptıklarına sert tepkiler verebilmektedir. Bazen ebeveynini ağlarken ve çaresiz olarak görebilmektedir. Tüm bu durumlar ise çocuğun yenilmez ebeveyn görüşünün karşısında duran önemli bir problem olmaktadır. Çocuğun ebeveynini çaresiz olarak görmesi, tehlikenin ne kadar büyük olduğu yönünde bir algıya kapılmasına neden olmakta ve sonuçta tepkileri farklılaşmakta ve ağırlaşmaktadır (Aral ve Ersoy, 2001; Özgölet ve Utkucu, 2021).

Kayıp Derecesi

Çocuğun kayıp derecesini belirleyen en önemli etken kaybettiklerinin büyüklüğüdür. Çocuğun ebeveynlerinden birini kaybetmesi, çocukta büyük yaralar açabilecektir. Dahası, ebeveyn ya da aile çevresinden birinin kaybının yanında, evinin yıkılması da çocukta travma yaratabilecektir (Aral ve Ersoy, 2001). Bilindiği gibi insanların temel ihtiyaçlarının neler olduğu ve bu ihtiyaçların karşılanmaması durumunda yaşayabileceği problemleri ele alarak düşüncelerini belirten Maslow'dur. Maslow, ihtiyaçlar hiyerarşisinde insanların doğuştan gelen birtakım ihtiyaçlarının olduğu, bu ihtiyaçların karşılanmasının oldukça önemli olduğunu ifade etmiştir. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde birincil ihtiyaçlar olarak ifade edilen fizyolojik ihtiyaçlar ve ikinci sırada yer alan güvenlik ihtiyacıdır. Fizyolojik ihtiyaçlar olarak, yeme-içme gibi insanın yaşamını idame ettirebilmek için önemli sayılan ihtiyaçlar yer alırken, güvenlik ihtiyacında ise yaşamını devam ettirebileceği güvenilir ortamların olmasından bahsedilmektedir (Kula ve Çakar, 2015). Bu kapsamda yaşanan deprem ise çocuğun ve ailesinin birincil ve ikincil ihtiyaçlarının karşılanamaması durumunu beraberinde getirmiştir. Nitekim, deprem sonucunda günlük karşılanması gereken yeme-içme, uyuma gibi ihtiyaçlarda değişimler yaşanmış, evlerinin hasar görmesi ise çocukların ve ebeveynlerinin güvenlik ihtiyaçlarını tehdit eder hale gelmiştir (Çalış, 2023).

Çocuğun ebeveynlerinden, aile çevresinden, arkadaşlarından birinin ölümüne şahit olması, yaş dönemlerine göre değişecek olsa da çocuğun vereceği genel tepkinin travma sonrası bozukluk belirtileri olacağı, psikolojik problemlere yol açacağı, duygusal ve davranışsal anlamda sorunlu davranışların görülme sıklığının artacağı şeklinde belirtilebilir. Çocuk, diğer ebeveynini ya da diğer yakın olduklarını da kaybedebileceği korkusuyla yalnız kalmaktan korkma, ebeveyninden ayrılmama gibi davranışsal tepkiler geliştirebilmektedir. Ergenlik döneminde bulunan çocuklar ise saldırgan ya da öfke davranışları gösterebilmekte, madde kullanımına yönelebilmektedir (Ünver ve Karakaya, 2019).

Çocuğun yakınları hayatta olsa bile, evlerinin yıkılması sonucunda da benzer tepkiler ortaya çıkabilmektedir. Çocuğun evi onun için güvenli olduğu bir alandır. Ancak deprem sonrasında evin yıkılması çocuğun güvenlik alanına bir saldırı olarak algılanabilmektedir. Çocuk böyle bir durumda gelecek endişesi duyacak ve saldırganca ya da öfke dolu davranışlar da sergileyebilecektir. Çocuğun bu tip davranışları, ailede yaşanan krizin daha da derinleşmesine neden olabilecektir (Karakuş, 2013).

Aile Dinamikleri

Aile içinde çocuğun daha önce şahit olduğu şiddet olayları, ailenin parçalanmış olması, istismar ve ihmal olgularını yaşamış olması depreme yönelik tepkilerini etkileyebilecektir. Bu tip geçmiş deneyimlerinin

olmasının yanında, aile içi iletişimin sağlıklı olması sonucunda aile bireylerinin birbirleriyle konuşmalarını ya da iletişimi devam ettirememeleri gibi durumlar yaşayan ailelerin ve çocukların depremden etkilenme olasılıkları daha fazladır. Böyle bir durumda zaten öncesinde var olan çatışma ve iletişim eksikliği, duyguların anlaşılmasına, ifade edilmemesine ve aynı zamanda çocuğun tepkilerinin sert bir şekilde ele alınmasına neden olabileceğinden çocuğun daha fazla etkileneceği ortadadır (Aral ve Ersoy, 2001).

Psikososyal Destek

Depremde ailenin ve dolayısıyla çocuğun psikososyal destek mekanizmasına sahip olması tepkileri etkileyebilir. Psikososyal destek, kişinin içinde bulunduğu durum karşısında, ailesi, çevresi ve tüm toplum tarafından kişiye sunulan hizmetleri ifade etmektedir. Bu kapsamda ailelere ve çocuklara sağlanacak psikososyal destek sonucunda, depremin olası etkilerinden daha az etkilenmeleri söz konusu olabilecektir. Bu kapsamda deprem yaşayan bireyler yalnız olmadıklarını hissedecekler ve travmayı daha rahat atlatabileceklerdir (Altun, 2016).

Depremi Çocuklar Üzerindeki Etkileri

Depremi en çok etkilediği gruplardan biri çocuklardır. Hem depremi doğrudan deneyimleyen çocuklar hem de deprem haberini duyan çocuklar, depreme yönelik tepkilerde bulunmaktadır (Aral ve Ersoy, 2001). Çocukların vermiş oldukları tepkiler ise gelişim dönemlerine ve yaşadıkları kayıp durumuna göre değişebilmektedir. Bu kapsamda aşağıda depremin çocuklar üzerinde bırakabileceği etkiler gelişim dönemlerine göre açıklanacak ve bu süreçte çocuklara yardım edebilmek için yapılması gerekenler özetlenmeye çalışılacaktır.

Bebeklik Dönemi (0-2 Yaş)

Bebeklik döneminin ilk yıllarında en önemli iki gelişimsel ihtiyaç bulunmaktadır. Bunlardan birincisi güven duygusunun oluşumu, diğeri ise günlük ihtiyaçlarının ertelenmeden ve bebek istediği anda yerine getirilmesidir. Bebeğin ihtiyaçlarının yerine getirilememesi durumunda ise bebeğin güven duygusu ciddi anlamda zarar görebilmekte, aynı zamanda birtakım davranış problemleri gösterebilmektedir. Güven duygusu sarsılan bebeklerde sürekli ağlama, bir türlü sakinleşememe, yerinde sallanma gibi davranışlar yoğun olarak gözlenmektedir (Akcanbaş, 2009; Limoncu ve Atmaca, 2018).

Bebeklik döneminin ilk yılında (0-1 yaş) depremi yaşamış olan bebekler ebeveynlerin kaygılı görünüşlerinden de etkilenebilmektedir. Bebek, çok erken dönemlerden itibaren ebeveynlerinin yüzlerine bakarak, onların duygularını anlamaya çalışmaktadır. Deprem sonrasında ebeveynlerin yaşamış oldukları kaygı ve korkuyu hisseden bebekte, bu anlamda kaygı ve sakinleştirilememe de söz konusu olabilmektedir. Bebek yaşadığı durumu anlamasa da, ebeveynin davranışlarından ve isteklerinin anında yerine getirilememesinden, yolunda gitmeyen bazı şeylerin olduğunu hissetmektedir. Bu tip durumlara bebeklerin vermiş oldukları tepkiler ağlamanın ve sakinleştirilememenin yanında, uyku düzenlerinin bozulması, kazanmaya başladıkları sosyal becerilerin kaybı şeklinde görülebilmektedir (İşmen, 2001; Limoncu ve Atmaca, 2018).

Bebeğin bu tip duygu durumlarının karşısında, ebeveynlere ve bebeğin etrafında yer alanlara büyük rol ve sorumluluk düşmektedir. Öncelikle, kendilerinin kaygılarını ve korkularını frenleyebilmeleri ve bebeğin bakımının mümkün olduğunca devamının sağlanması gerekmektedir. Bebekle yumuşak bir ses tonuyla konuşulması, onun kucağa alınması, ona dokunulması, bebeğin kendini güvende hissetmesine katkı sağlayabilmektedir (Karabulut ve Bekler, 2019; Yorulmaz ve Karadeniz, 2021).

Bebeklik döneminin ikinci yarısında (1-2 yaş) bebekler ilk yıllara göre yaşananların farkındadır. Her şeyden önce çocuğun yürümeye başladığı ve gelişim alanlarında önemli ilerlemelerin kaydedildiği bir dönem olan bu süreçte, depremlerle birlikte çocuk eskiden olduğu gibi rahat hareket edemeyecek hale gelmiştir. Evleri yıkılan ailelerin çocukları, yıkıntıyla birlikte sevdikleri oyuncaklarını, oyun alanlarını kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Dahası ebeveynlerin ve çevrelerinde yer alan kişilerin tepkilerinde olan farklılık, bebeğin de birtakım problemlerle davranış geliştirmesine neden olabilmektedir. Bu dönemde yer alan bebekler regresyon olarak ifade edilen ve bir önceki döneme geri dönüş olarak tanımlanabilecek birtakım davranışlar gösterebilir (Limoncu ve Atmaca, 2018; Yorulmaz ve Karadeniz, 2021; Zara, 2011). Bebek, biberonla beslenmek isteyebilir, tuvalet eğitimini almış olan bir bebek tekrar altını ıslatmaya başlayabilir. Bebeklerin bazılarında ağlama nöbetleri, saldırgan davranışlar da görülebilir. Bazıları ise bu duruma ebeveynlerden ayrılmama, sürekli onun yanında olmak isteme, elini bırakmama gibi tepkiler verebilir. Böyle bir durum karşısında ebeveynler ise kendi yaşadıkları korku ve kaygıyı çocuklarına yansıtarak, ona sert tepkilerde bulunabilir. Durumun bu yönde olması ise olayı daha da karmaşık hale getirebilir. Bu nedenle çocuklara bu dönemde ebeveynlerin ve çevresinde yer alacak kişilerin verecekleri tepkiler oldukça önemli hale gelmektedir (Gökler Danışman ve Okay, 2017; İşmen, 2001; Limoncu ve Atmaca, 2018).

Bebeklik döneminin ikinci yarısında ebeveynler ve çevredeki yetişkinlerin unutmaması gereken en önemli özellik, bebeğin olayı anlayabilir durumda olmadığıdır. Bebek etrafında olan değişikliklerin farkında olabilir, ancak nedenini tam olarak anlayamazlar. Bu nedenle çok sevdiği oyuncuğa tekrar sahip olmak için tutturmalar görülebilir. Ebeveynlerin böyle bir durumda bebeği sakinleştirebilmeleri, sakin ve sevecen bir ses tonuyla konuşabilmeleri oldukça önemlidir. Bebekle yakın temasın sürdürülmesi, ten temasının sağlanması ve onun rahatlatılması gerekmektedir. Ebeveyn ve bebeğin birlikte yatabileceği ortamların oluşturulması, ebeveynlerin bebeğin yanında olduğu imajını verebilmesi oldukça önemlidir. Aynı zamanda ebeveynin kendi stresini ve korkularını bebeğine yansıtmadan, onun günlük rutinlerinde mümkün olduğu kadar değişikliğe gitmemesi, onunla oyun oynaması bebeğin duygularını anlaması gerekmektedir. Tüm bunların yanında bebeklerin işitsel ve görsel uyaranlardan mümkün olduğunca uzak tutulması gerekmektedir. Eğer bebek işitsel ve görsel uyaranlardan uzak tutulamıyorsa, neden bu araçları kullanmayacağı bebeğe anlatılmalıdır. Bebeklik döneminde dikkat edilmesi gereken, içinde buldukları durumun ve dönemin geçici olduğunun bebeğe anlatılmasıdır. Aynı zamanda bebeğe birlikteliklerinin devam edeceği güveni de aşılmalıdır (Akcanbaş, 2009; Limoncu ve Atmaca, 2018).

İlk Çocukluk Dönemi (3-5 Yaş)

İlk çocukluk döneminde çocuklar depremden büyük ölçüde etkilenmektedir. Bunda hem depremi yaşayan hem de yaşananlara şahit olan çocuklar bu duruma dâhil edilebilir. Depremi direkt yaşamış olan çocukların, oyun alanları, arkadaşları, okul öncesi kuruma gidiyor iseler okulları ve öğretmenlerinin bir anda yok olması, düzenin değişmesi onları tedirgin etmekte ve güvensizlik duygusunu yoğun oranda yaşamalarına neden olmaktadır. Ebeveynlerin ve çevresinde olan değişimlerin daha çok farkında olan çocuklar, ölüm ve kayıp kavramını sıklıkla duymakta ve yaşamaktadır. Bu kavramları tam olarak anlamlandıramamakta ve bunları bir oyun olarak değerlendirebilmektedir (Erkan, 2010; Karabulut ve Bekler, 2019; Veenema ve Schroeder, 2002).

Bu dönemde bulunan tüm çocukların deprem sonrasında oyunlarında deprem konusunun yer alması tipiktir. Depremi yaşamış olan çocuklar oyunlarında tekrar tekrar aynı senaryoyu kurmakta, oynamakta, sonucu değiştirmeye çalışmaktadır. Çizdikleri resimlerde de benzer temaların sıklıkla tekrarlandığı dikkati çekmektedir. Üstelik sadece depremi yaşamış olan çocuklar değil, depremi yaşamamış çocuklar da medyanın etkisi ile benzer tepkileri verebilmektedir. Çocuklarda bu dönemde uyku ve yeme sorunları, saldırganlık davranışları, ebeveyninden bağımsız davranmaya başlayan çocuğun ebeveyninden ayrı kalmak istememesi gibi farklı tepkiler verdikleri görülmektedir. Bu dönem çocuklarında regresif tepkilerle birlikte çocukların güvensizlikleri ve şaşkınlıkları sonucunda olayı tekrar tekrar sordukları, nedenini anlamaya çalıştıkları da görülmektedir (Limoncu ve Atmaca, 2018). Çocuklarda görülebilecek bir başka problem ise dil ve konuşma bozukluklarıdır. Özellikle depremi doğrudan deneyimleyen çocuklarda, konuşamama ya da konuşma bozuklukları, somatik ağrılar, dikkati çekmek için sağlıkla ilgili problemlerle davranışlar geliştirebildikleri bilinmektedir (Akcanbaş, 2009; Erdem ve Kaynar, 2022; Erkan, 2010; İşmen, 2001).

İlk çocukluk dönemindeki çocukların verdikleri tepkiler anlayışla karşılanmalı, çocukların soruları gelişim düzeyine uygun olarak cevaplandırılmalıdır. Ayrıca çocuklar için yeme ve uyku düzeninin oluşturulması önemlidir. Çocuğun daha önce yapmış olduğu etkinliklerle zaman geçirmesi, çocukla oyun oynanması ve diğer dönemlerde olduğu gibi yetişkinlerin kendi duygu ve düşüncelerini denetleyebilmeleri gerekmektedir. Akranlarıyla bir araya gelebileceği ortamların oluşturulması, çocuğun oyun ya da sosyal aktiviteye yönlendirilmesi alınabilecek önlemler arasında sayılabilir (Schafer, Snider ve Sammour, 2016; Yorulmaz ve Karadeniz, 2021). Özellikle çocukların bu süreçte medyadan uzak tutulması, bu mümkün değilse açıklamanın yapılması oldukça önemlidir. Çocuğa güvende olduğu duygusu verilmesine yönelik çalışmaların yapılması gerekmektedir (Usta ve Yükseler, 2021; Vural vd., 2022).

Orta Çocukluk Dönemi (6-11 Yaş)

Depremi gelişimsel dönem özelliklerine göre en iyi algılayabilecek durumda olan gruplardan biri okul dönemi olarak da adlandırılan orta çocukluk döneminde bulunan çocuklardır. Bu çocuklar hem okulda görmüş oldukları depreme yönelik bilgiler, hem de somut işlemleri yapabilecek durumda olduklarından dolayı yaşananları daha iyi analiz edebilmektedir. Ancak durum her ne kadar böyle olsa da bu çocukların da yaşananlara yönelik tepkilerinin yoğun olduğu görülmektedir (İşmen, 2001).

Bu dönemde yer alan çocukların verdikleri tepkilere bakıldığında uyku bozuklukları, kâbus görme gibi sorunların yanında, yemek yiyememe ya da aşırı yemek yeme gibi davranışsal problemler görülebilmektedir (Gökler Danışman ve Okay, 2017). Ayrıca çocuklarda önceki döneme dönüş gibi özelliklerin eşlik ettiği regresif davranışlar ortaya çıkabilmektedir. Okul döneminde çocuklar için ebeveynleri ve öğretmenleri oldukça önemlidir. Çocuklar, hayatlarındaki yetişkin figürlerinin korkusuz ve her türlü güçlüğün üstesinden gelebilen kişiler olduklarını düşünmektedir. Ancak depresyon gibi bir olgu karşısında çevresinde yer alan yetişkinlerin duygusal tepkileri sonucunda çocuklar, güvensizlik sorununu ciddi oranda yaşayabilmektedir. Çocukların okula gitmek istememe, ebeveynlerinden ayrıldığı anda bir daha ebeveynlerini göremeyecekleri gibi bir duyguya sahip oldukları ve bunun için de öfke ya da saldırganlık tepkileri verdikleri görülmektedir (Aral ve Ersoy, 2001). Aynı zamanda çocuklarda dikkat sorunları yaşanabilmekte, dikkatini toplamakta, sürdürmekte güçlük çekmekte, geçmişteki güzel günlere dönme isteği ortaya çıkabilmektedir. Tüm bunlara ek olarak çocuklarda somatik problemlerin ortaya çıkabileceği ve bu çocukların mide ağrısı, mide bulantısı, depresif belirtiler yaşayabilecekleri ifade edilmektedir (Limoncu ve Atmaca, 2018).

Depremi doğrudan yaşamamış olan çocukların bile medyadan edindikleri bilgiler, görüntüler ve buldukları ortamda sürekli aynı şeylerin tekrarlanması, çocukların güvensizlik, endişe ve okulla ilgili problemler yaşamasına neden olabilmektedir (Karabulut ve Bekler, 2019). Bazı çocukların ise olayı yok sayma gibi tepkilerde buldukları, tepkisiz kaldıkları görülmektedir. Çocukların olayı yok saymaları benlik mekanizmalarını koruyabilmek için gerekli olabilmektedir. Çocukların bir önceki dönemde olduğu gibi, deprem anını tekrar yaşayabildikleri, hatırlatıcı şeylerden uzak durdukları, konuşma ve iletişime yönelik problemlerle karşılaşabildikleri belirtilmektedir (Akanbaş, 2009; İşmen, 2001).

Okul döneminde yer alan çocukların deprem sonrasında yaşadıklarının anlaşılması, tepkilerinin farkında olunması onlara yardımcı olmada önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda bu çocukların akran ilişkilerinin devamının sağlanması, medyadaki bu tip haberlerin izlenmesine bir sınırlama getirilmesi, çevresinde bulunan yetişkinlerin kendi tepkilerini dizginleyebilmeleri gerekmektedir (Erdem ve Kaynar, 2022). Çocuklara yönelik psikososyal desteklerin verilmesi, çocukların anlaşıldığını düşünmesine yardımcı olabilecektir (Field, Wehrman ve Yoo, 2017; Girardi, Miconi, Lyke ve Rousseau, 2020). Aynı zamanda okul döneminde bulunan çocuklara basit işler verilerek sorumluluk üstlenmesine yardımcı olunmalı, sosyal ya da sportif faaliyetlere katılmaları konusunda desteklenmelidir. Olumlu davranışlar karşısında çocuk motive edilmeli, olumsuz davranışların ise kabul edilemez olduğu çocuklara açıklanmalıdır. Okul dönemindeki çocukların yaşadıklarını ifade etmesi desteklenmeli gerekirse sembolik oyunlardan yararlanılmalıdır (Zara, 2011).

Son Çocukluk (Ergenlik) Dönemi (11 yaş ve üzeri)

Ergenlik döneminde karşılaşılan deprem olayında ergenin içinde bulunduğu gelişim döneminin özelliklerinden dolayı oldukça yoğun ve farklı tepkiler verebildiği görülmektedir. Bazı ergenler, olayı yok sayarken, bazıları ise riskli davranışlar içine girebilmektedir. Ergenin olay karşısında çaresiz kalmasına bağlı olarak duygularında küntleşme, ilgisizlik gibi duygu durumlarını yaşayabildiği, herkese ve her şeye

öfkelenildiği ve saldırgan tepkiler verebildiği görülmektedir (Gökler Danışman ve Okay, 2017). Ergenin anlayamadığı ve hiçbir şey yapamadığı çaresizlik sonucu olayı yok saymasından dolayı, ebeveynlerini ve etrafındaki kişileri kızdıracak derecede günlük rutinlerini abartılı bir şekilde yaşaması da mümkün olabilmektedir. Aynı zamanda çaresizlik duygusunun dışa vurumu olarak güvensizlik, benlik saygısında ciddi dalgalanmalar da yaşanabilmektedir (Veenema ve Schroeder, 2002).

Bu belirtilerin yanında ergenlerde görülebilecek bir diğer problem ise uyku bozukluklarıdır (Limoncu ve Atmaca, 2018). Uyku bozukluklarına ek olarak ergenin içinde bulunduğu durumdan kurtulabilmek için madde kullanımına yönelebildiği ya da zaten madde kullanan ergenlerin bu madde kullanım sayısında ciddi oranda artış görülmesi de yaşanabilecek bir diğer durumdur (Karabulut ve Bekler, 2019).

Ergenlik dönemindeki çocukta yaşanan kayıplara bağlı olarak daha önceki dönemde de olduğu gibi okul ya da çalışıyorsa iş ile ilgili problemler de yaşanabilir. Ebeveynlerinin, sevdiklerinin kardeşlerinin kendisinin yanlarında olmadığına başlarına bir şey geleceği düşüncesi sonucunda, okula, işe ya da akranlarıyla daha önce gerçekleştirdiği aktivitelere gitme konusunda isteksiz davranışlarda bulunabilmektedir. Etkinliklere katıldığında ise dikkatini toplamakta zorlanmakta, bir an önce ortamı terk ederek evine geçmek istemektedir. Bunların tam karşı kutbunda davranışlar sergileyen ergenler de bulunabilmektedir. Bazen de ergen herkesten ve her şeyden uzaklaşmak, yalnız kalmak istemektedir. Açıklayamadığı ve gücünün üzerinde olan depresyon sonucunda saldırganlık ve öfke duyguları ile suça yönelik davranışlar sergilemesi de söz konusu olabilmektedir (Karabulut ve Bekler, 2019; Limoncu ve Atmaca, 2018; Sabuncuoğlu, Çevikaslan ve Berkem, 2003).

Ergenlik döneminde bulunan çocuklara depresyon sonrasında yardımcı olabilmek için onlarla açık bir şekilde iletişim kurulmasına dikkat edilmelidir. Ergenin kendi başına kalmak isteyeceği zamanlara saygılı yaklaşılmalı ve tepkilerine, duygularına anlayış gösterilmelidir. Düzenli ve dengeli beslenmesi, uyku düzeni konusunda desteklenmesi, duygularını ifade edebileceği ortamların oluşturulması gerekmektedir. Çocuğun akademik başarıları değil, içinde yaşadığı duygularına yoğunlaşmalı ve akademik başarı beklentisi bu dönemde olmamalıdır (Yorulmaz ve Karadeniz, 2021). Madde kullanımını konusunda ergen yakından takip edilmeli ve şüpheli bir durumda açıkça konuşulmalı ve desteklenmelidir. Arkadaşları ile bir arada olabileceği ortamlara girmesine izin verilmelidir. Ergenin yaşadığı duygulara yönelik destek alması için psikoeğitimler sunulmalıdır (Field, Wehrman ve Yoo, 2017; Gökler Danışman ve Okay, 2017; Limoncu ve Atmaca, 2018; Yıldız ve Kırtepe, 2020).

Deprem Sonrası Çocuklara Yönelik Ne Yapılmalı, Nasıl Yaklaşılmalıdır?

Deprem çocukların algılayamadıkları ve rutinlerinin değiştiği bir dönemdir. Bu nedenle çocukların bu olay sonrasında günlük rutinlerinin devam ettirilebilmesi için özellikle çaba harcanmalıdır. Bu kapsamda, ebeveynlerin ve toplumun yapması gereken birtakım adımlar bulunmaktadır. Bunlara aşağıda yer verilmiştir (Aral ve Ersoy, 2001; Ataç ve Özsever, 2021; Bulut, 2010; Doğan ve Kırkıncıoğlu, 2020; Gökler Danışman

ve Okay, 2017; Karabulut ve Bekler, 2019; Mızrak, 2018; Sapsağlam, 2019; Usta ve Yükseler, 2021; Vural vd., 2022);

- Öncelikle ebeveynlerin kendi kaygılarına mümkün olduğunca engel olmaları gerekmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi çocuklar ebeveynlerini şaşkın ve çaresiz olarak gördüklerinde verecekleri tepkiler şiddetlenecektir. Bu nedenle ebeveynlerin duygularını çocuklarının gözü önünde abartmadan yaşamaları gerekmektedir.
- Özellikle ebeveynlerden birinin ölümü ya da kayıp yaşanması halinde durum çocuğun anlayabileceği şekilde açıklanmalıdır. Ebeveynlerden birinin kaybı durumunda, hayatta kalan diğer ebeveyn ya da aile yakınlarının çocukların duygusal ihtiyaçlarına cevap verebilmesi gerekmektedir. Çocuğun olumsuz davranışlarına anlayışla yaklaşılmalıdır.
- Çocuğun cenaze törenine gitmesine izin verilebilir. Ancak defin işlemlerinden çocuğun uzak tutulmasının yanında, abartılı tepkiler görmesinin engellenmesi gerekmektedir.
- Yaşı daha küçük olan çocuklar depresi ve yaşadıkları olayları kendi davranışlarıyla özdeşleştirebilmektedir. Kendilerinin yapmış olduğu olumsuz davranışlar sonucunda ortaya çıkmış olduğunu düşünebilmektedirler. Böyle bir durumda depresyonun hiçbir şekilde çocuğun davranışları ile bağlantılı olmadığı, bunun bir doğa olayı olduğu çocuğun yaş ve gelişimine göre açıklanmalıdır.
- Çocuğun duygularını, hissettiklerini ifade etmesine izin verilmesi gerekmektedir. Konuşulmayan ya da yok sayılan duygular yok olmamaktadır. Tam tersine çocuğun kendini daha kötü hissetmesine ve yaşayabileceği duygusal ve davranışsal sorunların daha da şiddetlenmesine yol açabilmektedir. Bu kapsamda çocukların kendilerini, hissettiklerini açıklamasına izin verilmesi gerekmektedir.
- Çocuğun ebeveyninden ayrılmak istememesi, okula giden çocuğun okula gitmek istememesi, uykuya yatmak istememe gibi tepkilerin doğal olduğu kabul edilmelidir. Bu tip durumlarda çocukla birlikte aktiviteler yapılmalı, oyunlar oynanmalıdır. Çocuğun belirli bir süre ebeveyniyle birlikte uyuma isteği normal olarak karşılanmalıdır. Çocukların rahatlatılabilmesi için ebeveynle yatmasına izin verilmelidir. Ayrıca çocuk uykuya dalmadan önce hikâye okunması, ışığın açık kalması ve uyandıığında sakinleştirilmesi uyku problemlerinin önlenmesine yönelik alınabilecek bir önlem olarak değerlendirilebilir. Bu süreçte çocuktan okula gitmesi ya da akademik olarak başarılı olmasını istemek gibi düşüncelerin belirli bir süre askıya kaldırılması gerekmektedir.
- Çocuğun yeme sorununa yönelik olarak belirli bir düzenin sağlanması uygun olabilir. Ergenlik döneminde olan çocuklara yönelik daha anlayışlı bir tutum sergilenmeli, yalnız kalmalarına ya da akranlarıyla bir araya gelmesine izin verilmelidir.
- Çocuğun mümkün olduğunca günlük rutinlerine dönmesi konusunda çaba gösterilmelidir. Çocukla birlikte oyun oynanmasının yanında, aynı zamanda sinema gibi olanaklardan da yararlanılabilir.

- Hem deprem bölgesinde depremi yaşamış olan hem de tüm çocukların depreme yönelik ajitasyon yaratacak programlardan uzak tutulması gerekmektedir.
- Çocukların kendini ifade etmesine yönelik olarak resim faaliyetlerinden de yararlanılabilir.
- Okul ve toplum olarak çocuklara psikososyal destek verilmesi gerekmektedir. Çocuklara yönelik düzenlenen etkinliklere çocukların aktif olarak katılması, çocuğun bulunduğu kaos ortamından bir nebze de olsa uzaklaşmasına yardımcı olabilecektir.
- Deprem bölgesinde ekipler arası çalışmanın mümkün olduğunca hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda sağlık profesyonellerinin yanında, psikologların, çocuk gelişimcilerin ve sosyal çalışmacıların da alanda görevlendirilmesi gerekmektedir
- Deprem sürecinden sonra da çocuklarda travma sonrası stres bozukluğunun ortaya çıkabileceği akıldan çıkarılmamalıdır. Çocukların depremi tekrar tekrar anlatmaları, oyunlarını bu yönde kurgulamaları ve resimlerinde depremi tema olarak seçmeleri travma sonrası bozukluk için önemli bir uyarı olabilmektedir. Böyle bir durumda çocuğun desteklenmesi, anlayışla karşılanması ve uzman bir kişiden yardım alınması da alınabilecek önlemler arasında sayılabilir.
- Aynı zamanda Türkiye'nin bir deprem kuşağında olması ve her an depremin yaşanabileceği unutulmamalıdır. Bu kapsamda çocukların gelişim alanları özelinde depreme yönelik açıklamalar yapılmalıdır. Çocuklara depremden kaçınmanın mümkün olmadığı anlatılmalıdır. Ancak deprem sırasında yapılacaklara yönelik çocuklara açıklamaların yapılması önem taşımaktadır. Tüm bunlara ek olarak tüm çocuklarda afetler, afetlerde neler yaşanacağı ve neler yapılabileceğine yönelik eğitimlerin planlanması ve verilmesi yararlı olacaktır.

Sonuç

Doğal afetler içerisinde yer alan deprem, her yaş ve kesimden bireyi etkilese de özellikle çocukları daha fazla etkilemektedir. Depremden sonra çocukların yaşadıkları gelişim dönemlerine göre değişmekle birlikte çocuklarda deprem sonrası çeşitli duygusal ve davranışsal problemler gösterebilmektedir. Böyle bir durumda çocuğun davranışlarının anlayışla karşılanması ve tepkilerinin normal kabul edilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda çocuğun günlük rutinlerine dönmesinin sağlanması, ebeveynlerin kendi tepkilerini kontrol altına alması çocukların yaşayacakları problemleri davranışların en aza indirilmesini sağlayacaktır. Ancak her ne olursa olsun çocuğun ve dolayısıyla ailenin mutlaka psikososyal destek almasının sağlanması, oyunun her şeye ilaç olduğunun unutulmaması gerekmektedir.

Sonuç olarak tüm toplumumuzu etkileyen deprem sonrası yaşananları birlikte tek vücut olarak aşabileceğimiz ortadadır. Unutulmamalıdır ki, bilgiler paylaşıldıkça çoğalırken, acılar da paylaşıldıkça azalmaktadır. Ancak bu süreçte çocuklarımızın öznel iyi oluşlarını sağlayabilmek için hareket etmek en önemli sorumluluğumuz olmalıdır.

Kaynakça

- AFAD (2023). Açıklamalı afet yönetimi terimleri sözlüğü. <https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu>
- Akcanbaş M. (2009). Çocuklarda ve Gençlerde Afet Psikososyolojisi El Kitabı (I), <http://mertakcanbas.blogcu.com/cocuklar-ve-genclerde-afet-psikososyolojisi-el-kitabi-i/6232106>
- Altun, F. (2016). Afetlerde psikososyal hizmetler: Marmara ve Van depremleri karşılaştırmalı analizi. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8-9), 183-197.
- Aral, N. ve Ersoy, Ş. (2001). Deprem ve çocuk. *Yaşadıkça Eğitim*, 70, 2-7.
- Ataç, M. ve Özsever, G. (2021). Depremden etkilenen çocuk ve ergenlerin ruhsal durumu ve hemşirelik yaklaşımı. *Journal Emergency Aid and Disaster Science*, 1(1), 22-27.
- Bulut, S. (2010). Depremi direk olarak yaşayan ve okulları yıkılan çocuklarda görülen travma sonrası stres tepkilerinin ve alt boyutlarının üç yıllık boylamsal incelenmesi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 25(66), 87-98.
- Çalış, S. (2023). İş sağlığı ve güvenliğinden yaşam güvenliğine. S. Tepe (Ed.). *Sağlık Sektöründe İş Sağlığı ve Güvenliği*. (ss.63-75). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Doğan, F. ve Kırkıncıoğlu, M. (2020). Okul öncesi çocuklarda (4-6 yaş) deprem, yangın ve tahliye konusunda durum tespitinin yapılması. *ISG Akademik* 2(2), 145-159.
- Erdem, B. N., ve Kaynar, A. (2022). “Sesimizi Duyan Var mı?": İzmir Depremi Konulu Televizyon Haberlerinde Çocukların Temsili. *Selçuk İletişim*, 15(2), 737-766.
- Ergün, N. (2005). Çocuklarda yas. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 4(1), 98-101.
- Erkan S. (2010). Deprem yaşayan ve yaşamayan okul öncesi çocukların davranışsal/duygusal sorunlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28, 56-62.
- Field J.E., Wehrman J.D. ve Yoo M.S., (2017). Helping the weeping, worried, and willful: psychological first aid for primary and secondary students. *Journal of Asia Pacific Counseling*, 7(2), 169-180.
- Girardi F.J., Miconi D., Lyke C. ve Rousseau C., (2020). Creative expression workshops as Psychological First Aid (PFA) for asylum-seeking children: An exploratory study in temporary shelters in Montreal. *Clinical child psychology and psychiatry*, 25(2), 483-493.
- Gökler Danışman I. ve Okay, D. (2017). Afetlerin çocuk ve ergenler üzerindeki etkileri ve müdahale yaklaşımları. *Türkiye Klinikleri*, 2(3), 189-197.
- İşmen, A. E. (2001). Deprem yaşantısına bağlı travma ve çocuklar üzerindeki etkileri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(2), 80-104.
- Karabulut, D. ve Bekler, T. (2019). Doğal afetlerin çocuklar ve ergenler üzerindeki etkileri. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 5(2), 368-376.
- Karakuş, U. (2013). Depremi yaşamış ve yaşamamış öğrencilerin deprem algılarının metafor analizi ile incelenmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 18(29), 97-116.
- Kazan, H. (2021). Dijital habercilik bağlamında trajik haberlerde etik ve bireyler üzerindeki etkisi üzerine bir araştırma. *International Journal of Social Inquiry*, 14(2), 661-692.
- Koçan, N. ve Sürün, S. (2020). 1. Derece deprem kuşağında yer alan Balıkesir- Burhaniye kenti için deprem parkı önerisi. *Neşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 9(1), 14-31.
- Kukuoğlu, A. (2018). Doğal afetler sonrası yaşanan travmalar ve örnek bir psikoeğitim programı. *Afet ve Risk Dergisi* 1(1), 39-52.
- Kula, S. ve Çakar, B. (2015). Maslow ihtiyaçlar hiyerarşisi bağlamında toplumda bireylerin güvenlik algısı ve yaşam doyumu arasındaki ilişki. *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(12), 191-210.
- Limoncu, S., ve Atmaca, A. B. (2018). Çocuk Merkezli Afet Yönetimi. *Megaron*, 13(1), 132-143.
- Mızrak, S. (2018). Eğitim, afet eğitimi ve afete dirençli toplum. *MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 56-67.
- Özgölet, B.M. ve Utkucu, M. (2021). Depremin yıkıcı etkisiyle başa çıkmada etkili olan etkenler. Academic Platform <https://www.acperpro.com/papers/articles/ISHAD2021ID38.pdf> (Er. Tar. 2.3.2023).
- Özkan, B. ve Çetinkaya Kutun, F. (2021). Afet psikolojisi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 8(3), 249-256.
- Sabuncuoğlu, O., Çevikaslan, A. ve Berkem, M. (2003). Marmara depreminden etkilenen iki ayrı bölgede ergenlerde depresyon, kaygı ve davranış. *Klinik Psikiyatri*, 6, 189-197.

- Sapsağlam, Ö. (2019). Okul öncesi dönem çocuklarında doğal afet farkındalığı. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38(1), 283-295.
- Schafer A., Snider L. ve Sammour R., (2016). A reflective learning report about the implementation and impacts of psychological first Aid (PFA) in Gaza. *Disaster Health*, 3(1), 1-10.
- Türk Dil Kurumu (2023). Güncel Türkçe sözlük. <https://sozluk.gov.tr/>
- Usta, E ve Yükseler, M. (2021). Afetlerde sosyal medya kullanımı ve etik ikilemler: İzmir Seferihisar depremi örneği. *Afet ve Risk Dergisi*, 4(2), 249-269.
- Ünver, H. ve Karakaya, I. (2019). Çocuk ve ergen psikiyatrisinde özelleşmiş bir travma polikliniği deneyimi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 22, 298-303.
- Ürer, E. (2017). Çocuklarda ölüm ve yas üzerine bir inceleme. *Dini Araştırmalar*, 20(52), 131-140.
- Veenema T.G. ve Schroeder K. (2002). The aftermath of violence: children, disaster, and posttraumatic stress disorder. *J Pediatr Health Care*, 16(5), 235-44
- Vural, A.M., Boztepe Taşkıran, H., Türkoğlu, S., Sarı, M., Maral, T., Keskin, R.K., Koparan, E., Yüncüoğlu, B., Gülnar, M., Şahin, H., Ünlü, T.T. ve Ağca, M.E. (2022). İnternet gazetelerinde depremin haberleştirilmesi. Türkiye'nin en çok ziyaret edilen haber sitelerinde deprem içerikli haberlerin risk iletişimi bağlamında analizi. *Yeni Medya*, 13, 25-54.
- Yıldız, M. ve Kırtepe, A. (2020). Gençlik merkezlerinin deprem sonrası afet hizmetlerinde rolü ve önemi. *Journal of History School*, 48, 3693-3709.
- Yorulmaz, D.S. ve Karadeniz, H. (2021). Afetlerin mental sağlığa etkisi. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 7(2), 392-398.
- Zara A. (2011). Krizler ve travmalar. A. Zara (ed.) *Yaşadıkça psikolojik sorunlar ve başa çıkma yolları*. (ss. 91-121). İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.